

(Vervolg van blz. 508)

(3 x), de veldvink (?), de leeuwerik, de *nachtegal* (3 x), de *ijsvogel* (2 x), hebben alle hun naam aan molens gegeven maar de *grutto*, de *tureluur*, de *watersnip*, de *meerkoet*, het *waterhoen*, de *aalscholver*, noch de *fuut* hebben het ooit tot een molenpeetschap kunnen brengen. Daarentegen wel de bonte *ekster*, de *kraai*, de *raaf*, de *kerkuil*, de *katuil* en de *uil*, terwijl de laatste zelfs in combinatie met de leeuw voorkwam, n.l. als „De leeuw met de uil”.

Vogelstruis, kanarievogel, paradijsvogel, papegaai, pelikaan en colibri waren uitheemse vogels, die hun namen aan Zaanse Molens leenden. De *koekoek* werd ook koekuit genoemd en veranderde later, niet zoals het volksgeloof wil in een *sperwer*, maar in een haan! De kwikstaart, de *huismus* en de zwaluw kwamen wel voor, doch de mezen, de *vink* en de lijsters ontbraken, evenals *winterkoning* en *roodborst*. Met de meeuw (ook nieuw gespeld), kogmeeuw en zeemeeuw, die elkaars burens waren, besluiten we de opsomming van Zaanse molennamen die aan de vogelwereld ontleend werden.

Tenslotte vermelden we de Phenix, de fabelvogel, die tweemaal als molen-naam voorkomt. Het mag geen verwondering wekken dat bij zoveel vogels de jagers niet ontbroken hebben: als rode, groene, oude en nieuwe jagers, maar ook als wildschietters hebben ze, in het veld verspreid, hun standplaats aan de Zaan gehad.

Molens in het Zaanse landschap

Door F. Mars

Wie in het Zaanse land het rijke vogelleven gaat bestuderen, zal worden getroffen door de vele fabrieksgebouwen, die het landschap op vele plaatsen beheersen. De industrie heeft zich hoofdzakelijk langs de Zaan en in de naaste omgeving van deze waterweg gevestigd. De tijd is reeds verre dat, waar men ook in de Zaanstreek rondkeek, een molen of molengroep een achtergrond of een dominerend hoogtepunt vormde in het landschap. Van de honderden molens, die eertijds zowel de boorden van de Zaan als de uitgestrekte velden daaromheen beheersten, zijn nog slechts een tiental overgebleven.

De meeste zijn in het laatste kwart van de vorige en in het begin van deze eeuw gesloopt, terwijl ook vele door brand verloren gingen. Die nog overbleven worden in stand gehouden door de zeer actieve vereniging „De Zaanse Molen”, die juist dit jaar haar veertigjarige bestaan viert. Zonder het werk dezer vereniging zou wellicht geen dezer oude cultuurmonumenten gespaard zijn gebleven.

Gedurende hun glorietijd, die in de 17e en 18e eeuw viel en waarin zij de kernen van het oudste industriegebied van Nederland vormden, hebben de molens vele malen de belangstelling en bewondering opgewekt van landgenoot en vreemdeling. Zowel hun enorme aantal als hun veelsoortigheid trokken de aandacht en geen vreemdeling die ons land bezocht, verzuimde een bezoek aan de Zaanlanden te brengen, om met eigen ogen te aanschouwen, wat velen vóór hem had bewogen om in lovende bewondering te gewagen van een der boeiendste zaken ter wereld in het begin van de achttiende eeuw.

Vele reisbeschrijvingen gewagen in vaak opgetogen bewoordingen van het geziene: de vele bontgeverfde houten huizen en de honderden malende windmolens. In een streek, waar geen boom groeide, zag men een woud van molenroeden en scheepsmasten. Hun enorme aantal: in het begin van de achttiende eeuw zeshonderd molens hun wieken, terwijl er in totaal meer dan duizend hebben gestaan. Hun verscheidenheid: tenminste tien verschillende diensten of fabricageprocessen werden er mee uitgevoerd. Nergens ter wereld vond met op een zo geringe oppervlakte zoveel molens bijeen. Met 240 zaagmolens was hier het grootste zaagpotentiëel van het achttiende eeuwse Europa, 120 oliemolens beheersten de oliemarkt op de Amsterdamse beurs, 80 pelmolens voorzagen in de behoefte aan gort en pelderswaren, alsook aan scheepsproviand, 50 papiermolens produceerden

het leeuwendeel van de Hollandse papierbehoeften, verfmolens leverden zowel verfstoffen voor de textielververijen als voor de schilders.

Gelukkig voor de welvaart van de Zaankanter is men er in de 19e eeuw toe overgegaan om het industriële apparaat aan te passen aan nieuwe uitvindingen op het gebied van energie en techniek. Mede tengevolge hiervan werden de oude windmolens overbodig en zover ze niet in fabrieken werden veranderd, opgeruimd. Moderne werktuigen met grotere produktiemogelijkheden en eerst met stoom, later electrisch aangedreven, maakten de molens, afhankelijk als zij waren van de nukken en grillen van de wind, overbodig. De ongunstige ligging van de in het veld gelegen molens ten opzichte van de verkeerswegen bespoedigde hun verdwijning, waardoor vele polders molenloos werden en het landschap van heel karakteristieke schoonheid werd beroofd.

Nu nog verlenen „Het Prinsenhof” aan de Weelsloot te Westzaan, „De Schoolmeester” aan de Watering en Guisweg aldaar en „De Zoeker” aan de Sluissloot te Zaadijk grote bekoring aan het vogelrijke deel van de polder Westzaan.

De werkzaamheden van de vereniging „De Zaanse Molen” hadden tot eerste resultaat de stichting van het unieke molenmuseum in een oud koopmanshuis bij het wandelpark te Koog aan de Zaan. De op geringe afstand daarvan gelegen oliemolen „Het Pink” werd gerestaureerd en is op de eerste zaterdagmiddag van elk der maanden april tot en met oktober malende voor het publiek te bezichtigen. De gortpelmolen „Het Prinsenhof” werd in 1960 door de vereniging aangekocht en gerestaureerd. Behalve door zijn grote landschappelijke waarde is hij als enige Zaanse pelmolen van grote cultuurhistorische betekenis.

De enige windpapiermolen ter wereld „De Schoolmeester” is van uitzonderlijke betekenis voor de historie van het papiermaken. Deze molen, die jarenlang door de firma Gebrs. De Jong te Westzaan met grote kosten in stand werd gehouden, is thans eigendom van de vereniging van papierfabrikanten in Nederland.

De oliemolen „De Zoeker”, staande te en eigendom van de gemeente Zaadijk is de enige nog werkende wind-oliemolen ter wereld. Nog siert hij het wijde polderland met zijn machtige lijf en zwaaiende wieken. Maar de plannen om dit unieke poldergebied tot bouwterrein te bestemmen krijgen steeds vastere vorm en zullen tot de ondergang van de molen leiden.

In het Wormerveld staat de korenmolen „De Koker”, die in 1948 werd gerestaureerd en thans van door noodweer opgelopen beschadiging wordt hersteld. De molens langs de Zaan in de omgeving van de Julianabrug, nl. de hoge houten korenmolen „De Dood”, de oliemolen „De Ooievaar”, de mosterdmolen „De Huisman”, de houtzaagmolen „De Gekroonde Poelenburg” en de verfmolen „De Kat” vormen het unieke industriemolenbezit van de vereniging „De Zaanse Molen”. Al deze molens verkeren in goede

Molen De Huisman aan de Zaanse Schans (Foto H. Los)

staat van onderhoud en voorzover zij niet in bedrijf zijn, kunnen ze toch volledig hun oude taak verrichten.

De watermolens „De Woudaap”, aan de Nauernase Vaart onder Knollendam en de „Nekkermolens” aan de dijk langs het Noordhollands Kanaal zijn twee nog in vol „bedrijf” zijnde molens.

Het spreekt wel haast vanzelf dat, waar de molens zo'n overheersende positie innamen, zij hun stempel hebben gedrukt op het leven, de taal en de folklore van de bewoners.

In dit tijdschrift verdienen de vele molennamen die aan de vogelwereld zijn ontleend speciale aandacht. Allereerst moet daarbij vermeld worden, dat de gewoonte om aan molens namen te geven eigenlijk door de overheid werd voorgeschreven, terwille van de windpacht. Dit was een belasting op het gebruik van de wind. Want wilde men van de wind gebruik maken, dan moest men aan de Staten van Holland vergunning vragen, welke slechts werd verleend tegen betaling van een jaarlijkse (niet geringe) recognitie. Ter onderscheiding van de vele molens moesten deze namen dragen, die aan die van mensen, dieren of voorwerpen waren ontleend en door middel van naam- of uithangborden aan de molens bevestigd dienden te zijn.

Onder de diernamen nemen de vogelnamen een belangrijke plaats in. Wanneer we deze namenserie wat nauwkeuriger bekijken, dan valt een duidelijke voorliefde voor bepaalde vogelsoorten op. Vele namen komen meermalen voor, zij het soms met toevoeging van een of andere kenmerkende eigenschap. Zo werd b.v. niet minder dan tien maal de arend vernoemd en wel drie maal als blauwe arend, drie maal als arend zonder meer, twee maal als bonte en eveneens twee maal als grote arend. In één blauwe arend ging de naam van de bouwer van de molen schuil: Arend Blauw.

De valk troffen we negen maal aan in verschillende gedaante, n.l. als blauwe, witte, vergulde en groene valken, maar ook als simpelweg „Valk”. De valken worden op hun beurt op de voet gevolgd door de duiven, die ook als blauwe, witte en vergulde exemplaren voorkomen, terwijl ook de blauwe doffer niet vergeten is. In aantal komen met de duiven de zwanen overeen: gewone, witte, jonge en oude zwanen (soms als zwan gespeld), acht in getal. Hanen komen zesmaal voor, waaronder één vergulde; hennen viermaal, n.l. een „Hen” (zonder enige toevoeging) en een bonte-, een rode en een zeehen. Hierbij sluit waarschijnlijk „Het Windei” aan.

De *oievaar* komt vijfmaal voor, waaronder eenmaal gespeld als „ojevaer”, maar ook als „ouwevaer”. De *blauwe reiger* wordt eveneens vijf maal aangetroffen, eenmaal met de toevoeging „of kwak”, hoewel de *kwak* (ook quack gespeld) bovendien zelfstandig aanwezig is geweest. De *woudaap* kwam twee maal voor, ook gespeld als wouwaap(je).

Vele water- en weidevogels, die rondom de molens verbleven, zijn vernoemd: de kiefte (nooit *kievit*!), de bonte kiefte, de grauwe kiefte, de grauwe eend, de *grauwe gans*, de *houtsnip*, de *poelsnip*, de *gouwsnip*, de rietvink

(Slot op blz. 495)